

En filosofisk metode til analyse af litteraturens rum

skrevet af Helene Bülow Nielsen, RUC · udgivet februar 2021

Abstract

This article examines the space of literature - not as representations of geographical locations like literary critics have done earlier, but rather as a place the literary work consists of. That is, the literary work is understood as its own place which creates the space for a literary experience. The theoretical foundation of the article is thus Martin Heidegger's conception of the relationship between space and place. From this foundation the article explains the analytical method I developed in my master thesis. This method is based on Algirdas Julien Greimas' concept *isotopy*, Maurice Merleau-Ponty's concept *style* and Deleuze and Guattari's concept *rhizome*. The aim of the article is to construct a tool box consisting of these three parts that can be used in analyses of the spatial aspect of literary texts. To illustrate the use of the tool box I support it with a short analysis of Ursula Andkjær Olsen's poetic text *Mit smykkeskrin*.

Indledning: litteratur og rum

Litteraturens forhold til rummet er blevet udforsket under det, man kalder "den rumlige vending" (the spatial turn). Vendingen udstikker en ny agenda for forskningen inden for både human- og socialvidenskaberne, nemlig en agenda med fokus på begreber som landskab, sted, situerethed, netværk, deterritorialisering, kartografi, topologi og topografi.¹ Når litteraturforskere inden for denne vending har undersøgt litterære værker, har de typisk taget udgangspunkt i det geografiske sted, som værkerne enten handler om eller

¹ For en nærmere definition af den rumlige vending se mit speciale: Nielsen 2020: 9-15.

er blevet skrevet på. Forskerne har med andre ord betragtet rum som et *emne* for litteraturen. Inden for nyere dansk litteraturforskning kan blandt andet nævnes: antologien *Sted* (2015), Jan Rosieks *Danmark, Gurre, stranden - steder i dansk litteratur* (2015), Dan Ringgaards *Stedssans* (2010) og Anne Marie Mais trebindsværk *Hvor litteraturen finder sted - bidrag til dansk litteraturs historie* (2010-2011).

Jeg mener dog, at den nyere danske litteraturforskning forsømmer et væsentligt perspektiv på forholdet mellem litteratur og rum: det litterære værk som sit eget rum. Frem for at forstå rum og sted som lokaliteter, litteraturen repræsenterer, forstår jeg litterære værker som nogle, der arbejder rumligt og udgør sit eget sted, som en læser kan opholde sig i under læsningen.

For at se på rummet ud fra det perspektiv, som litteraturforskningen synes at have forsømt, må jeg gå til filosofien. I den æstetiske filosofis refleksion over rummet finder jeg nemlig forståelser, jeg kan beskrive karakteren af det litterære værks rum med. Målet med min filosofiske undersøgelse er at optegne en metode til at analysere litteraturens rum. Det er denne filosofiske analysemetode, jeg vil fremlægge her. Jeg kan bedst lide at betragte metoden som en skitse, der er åben for udbygning. Og det er mit håb, at den kan bruges som indgang til at orientere sig i et litterært værk, som måske ellers forekommer svært tilgængeligt. Inden jeg kan gå til metoden, må jeg dog udrede, hvilken forståelse af tekst og rum metoden er forankret i.

Metodens tekstforståelse: den litterære tekst som bygningsværk

I Martin Heideggers filosofiske skrift *Tænke bygge bo* fra 1951 finder jeg et rumbegreb, som giver et interessant perspektiv på litteraturens rum. Med afsæt i Heidegger er det nemlig muligt at undersøge, hvordan det litterære værk selv er bygget op som rum. I stedet for at undersøge, hvordan

litteraturen handler om andre byggede rum - såsom Danmark, Gurre, stranden.

Heideggers rumbegreb gør først og fremmest op med videnskabeliggørelsen af rummet: opfattelsen af rummet som en blot udstrakt størrelse, hvori verdens ting er placeret. Heidegger kalder denne opfattelse for "rummet". Rummet - i bestemt ental - er en bar udmåling og matematisk abstraktion af de rum, mennesket lever i. Det er et koordinatsystem: en ren konstruktion af dimensioner. Heidegger påpeger, at denne matematiserede forståelse er mangelfuld, fordi den ikke inddrager menneskets forhold til rum tilstrækkeligt (Heidegger 2000/1951: 47-48). Rum opstår derimod gennem menneskets måde at være i verden på - nemlig ved at *bo*, hvilket kræver, at mennesket anlægger bygningsværker. Ved at bygge skabes der steder, og med stederne kommer der rum, som mennesket kan bebo. Heideggers eksempel er broen:

"Broen spænder med lethed og styrke hen over floden. Det er ikke således at den forbinder to bredder som allerede var der: det er først idet broen danner overgang at de to bredder træder frem som bredder. Broen lader de to ligge over for hinanden på en særlig måde [...] Den hensætter flod, bred og land i deres gensidige naboskab" (ibid.: 42-43).

Som bygningsværk udgør broen et sted - den transformerer et flodlandskab ved at skabe en forbindelseslinje mellem landskabets to bredder. Transformationen sker, idet broen *forsamler*: "Den hensætter flod, bred og land i deres gensidige naboskab". Som sted må bygningsværket altså forstås som en forsamling, og det er med forsamlingen, der gives rum. I Heideggers terminologi hedder det, at stedet "tilsteder" og "indrømmer" et rum (ibid.: 45). Det betyder, at bygningsværket som sted frigør plads, hvor mennesket kan opholde sig. Bygningsværket rydder landskabet, så der gives rum til livsudfoldelse: "Rum vil sige plads som er gjort fri til at slå sig ned og lejre sig" (ibid.: 45). Dette tilstedede og indrømmede rum er for Heidegger langt vigtigere end det videnskabeliggjorte rum.

Opsummering af metodens rumbegreb samt optegnelse af dens byggesten

Med afsæt i Heidegger forstår jeg altså den litterære tekst som et bygningsværk. Litteraturens værker er med andre ord forsamlingssteder af elementer til steder, der indrømmer rum. Litteraturens rum er derfor et rum, læseren tager ophold i og dvæler ved under læsningen. At undersøge den litterære tekst som et sted, der indrømmer et rum, vil dermed sige at undersøge tekstens netværk af relationer - alt det, teksten forsamlende til en samhörighed. Det centrale for tekstanalysen bliver derfor tekstens *sammensætning* af elementer.

Til at fremanalysere dette forhold ved den litterære tekst har jeg nedsat en forsamling af tre filosoffer, som under normale omstændigheder ikke ville anses for at kunne være i stue sammen. De tre filosoffer er nemlig repræsentanter for tre stærkt forskellige traditioner: strukturalismen, (perceptions)fænomenologien og post-strukturalismen. Således skal metodens byggesten findes hos Algirdas Julien Greimas, Maurice Merleau-Ponty og Gilles Deleuze i forening med Félix Guattari. Selvom deres filosofier positionerer sig stærkt forskelligt, giver det ikke kun anledning til at sætte dem op imod hinanden. Det giver også anledning til at forsamlende dem, da det netop er i kraft af deres forskelle, at de kan supplere hinanden og gensidigt bidrage til en rumanalyse af mangfoldige perspektiver.² Den ene filosofis begreber overflødiggør nemlig ikke den andens, tværtimod bygger de med deres begreber videre på hinanden.

Jeg har valgt at inddele analysemetoden ud fra de tre forskellige perspektiver. I det følgende vil jeg derfor først komme omkring Greimas' begreb om sprogets isotopi, dernæst Merleau-Pontys stilbegreb og til sidst

² I mit speciale har jeg diskuteret filosofernes begreber op imod hinanden - jeg har uddybet, hvordan de adskiller sig fra hinanden, men alligevel kan bringes til at tale sammen. I denne artikel vil jeg ikke gå ned i disse diskussioner, men i stedet nøjes med at henvise nysgerrige læsere til at gå på opdagelse i specialet. Denne artikels formål er nemlig - i modsætning til specialets - at opstille den metodiske værktøjskasse, som tager afsæt i mit speciales teoretiske diskussioner, på en enkel og anvendelses-orienteret måde.

Deleuze og Guattaris rhizomorfske temaforståelse. Og for at illustrere disse analyse-mæssige perspektiver vil jeg tage udgangspunkt i min analyse af Ursula Andkjær Olsens digtsamling *Mit smykkeskrin* (2020). Analysen fremgår af mit speciale (Nielsen 2020), hvor den er mere udfoldet.

Første byggesten: analyse af sprogets ISOTOPISKE opbygning af tekstens rum

Isotopi kommer af de græske ord 'isos' og 'topos', der betyder 'samme sted'. Greimas bruger således isotopibegrebet til at beskrive, hvordan betydning opstår ved sammenstillingen af forskellige ord med samme kontekst (Greimas 1974/1966: 160, 166). Litteraturens rum skabes altså grundlæggende ved, at forfatteren lader forskellige ord gå i forbindelse med hinanden, så der fremkommer et netværk af sproglige relationer. På den måde kan man sige, at hans begreb afspejler Heideggers forståelse af stedet som en forsamling: En enkelt sætning eller en hel tekst samler i sig forskellige ord til en bestemt betydning. Man forstår således en sætning eller en tekst ud fra de elementer, teksten har samlet 'det samme sted', nemlig i den konkrete sætning eller tekst. Faktisk forstår Greimas det enkelte ord - han kalder det et *leksem* - som et sted, hvor to slags *semer* er samlet (ibid.: 80, 82, 84).

De to slags *semer* kalder han henholdsvis *kernesem* og *klassesem*. Det er kombinationen at kernesemet og klassemet, der giver et leksem dets betydningsenhed. Kernesemet er leksemets indholdskonstant, og klassemet er de forskellige kontekster, som leksemet kan optræde i (ibid.: 93). For eksempel kan ordet 'ben' blandt andet bruges i forbindelse med menneskers og dyrs knogler (ribben og fiskeben), møbler (bordben) og beklædningsgenstande (bukseben). Disse variable betydnings-muligheder er altså leksemet 'bens' klassemer. 'Ben' har imidlertid også en betydning, som går på tværs af de forskellige kontekster, altså et kernesem. Kernesemet er ikke lige så gennemskueligt, men hvis man i Greimas' ånd skulle beskrive

kernesemet til 'ben', måtte man se på de betydninger af f.eks. knogler og lemmer, som de begge har til fælles: De er aflange, og der er flere af dem. Derfor kan en del af kernebetydningen beskrives som aflanghed og flerhed.

Ethvert leksem er med andre ord polysem; dets kernebetydning er så abstrakt, at den tillader leksemet at kunne fungere i flere forskellige kontekster. Det medfører, at kernebetydningen ikke i sig selv kan tillægge en bestemt betydning til leksemet. Derfor må ethvert leksem aktualiseres i en sætning eller i en tekst for at opnå en entydig betydning. For først i sammensætningen eller forsamlingen med andre leksemer kan én af de mange kontekstmuligheder udpeges og leksemets betydning manifesteres (ibid.: 103). Altså er det to leksemers fælles klassem, konteksten, der skaber isotopi. Det fælles klassem muliggør nemlig etableringen af et bestemt betydningsmæssigt sted (ibid.: 105-106).

Greimas' grundlæggende tankegang følger dermed i Saussures fodspor: Som Saussure forstår Greimas sproget som et system af forskelle (Saussure 2011/1916). Det betyder, at et ord først får betydning, når det sættes i relation til andre ord (ibid.: 58-59, 186). Ordenes relation består i en adskillelse og i et fællesskab: De må dels have hvert sit kernesem og dels trække tråde til samme klassem for at danne betydning.

I analysen af *en hel tekst* handler det om at finde frem til de isotopier, der går igen i teksten. Tekstens forskellige isotopier kan forstås som de genkommende betydningsområder, teksten manifesterer - og som bevirker, at teksten opretholder sin betydning. Selvom Greimas' formål med sin isotopianalyse er at reducere tekstens mangfoldige betydninger til én central struktur, hævder han alligevel, at de fleste tekster er kendetegnet ved *kompleks isotopi*. Det vil sige, at det samme udtryk kan forstås ud fra flere isotopidannelser, som man under læsningen må holde i spil på én og samme tid (ibid.: 167). Eksempelvis kan det være, at en vittighed spiller på den flertydige betydning af ordet 'ben'. Som tekstanalytiker er Greimas dog ikke interesseret i den komplekse isotopi. Modsat Heidegger fremhæver Greimas

nemlig det matematiserede rum som det væsentligste. For han mener, at teksters semantik skal kortlægges ud fra en organiserende, strukturerende formel. Derfor skal isotopi-analysen reducere tekstens mangeartede udtryk til dens mest centrale isotopi-dannelse. Det handler nemlig om at gå strukturalistisk til værks ved at lade den matematiske rumforståelse komme til udtryk i binære modsætningspar. Disse modsætningspar udgør det, Greimas forstår som tekstens *tema*. Og det er netop en sådan temastruktur, isotopianalysen har til opgave at fremanalysere (ibid.: 352).

Første byggesten: værktøjskassen

I en analyse af teksters rum handler det altså om at stille følgende spørgsmål til teksten:

1. Hvad er det for et betydningsunivers, der konstituerer teksten som rum?
 - 1.1. Hvilke isotopidannelser dominerer teksten? Dvs. hvilke leksemer (ord) går igen i teksten og forsamler sig dermed til semantiske felter (betydnings-områder)?
 - 1.2. Er teksten kendetegnet ved kompleks isotopi? Og i givet fald: Hvilken polysemi (forskellige betydninger) knytter sig til det pågældende leksem (ord)?
 - 1.3. Hvilket modsætningsforhold kan tekstens tema beskrives i?

Første byggesten: analyseeksempel

I *Strukturel semantik* foretager Greimas selv en række semantiske analyser, og det er med inspiration fra dem, at jeg har lavet min analyse³.

³ Jeg har særligt været inspireret af siderne: 78, 270, 309-310.

Isotopianalysen består i en 'indsnævring'. Det vil sige, at man starter med at kategorisere tekstens gentagne ord i semantiske felter. I *Mit smykkесkrin* finder jeg seks semantiske felter, idet netop disse felter dominerer teksten: krop, økonomi, arkitektur, smykkесkrin, teknologi og natur.⁴ Nedenstående grafik viser et udpluk af de ord, som hvert semantiske felt består af. Grafikken er fra mit speciale, (Nielsen 2020: 44-45):

Krop

organisme, organer, indvolde (s. 11, 32, 33, 38)

kredsløb, cyklus (s. 29, 203)

navlestreng, livmoder, æg, underliv (s. 22, 121, 213, 146, 165)

barn/gravid, foster, fostervand, fødsel (s. 26, 207, 213)

slim, blod, fedt, sved (s. 29, 32, 59, 104, 105, 143, 147, 159, 173)

lunger, læber, mave, hjerne, hjerte, øjne, bryst, kusse, hænder, hoved, arme,

isse, knæ, tæer, kinder, øjenlåg, fingre, pande, rygrad, tunge, tinding, hage,

slimhinder (s. 29, 32, 33, 40, 44, 46, 63, 70, 104, 105, 114, 115, 117, 118, 134,

124, 152, 156, 220)

muskler (s. 32, 187)

stofskifte, hormon (s. 32, 208)

celler (s. 32, 33, 185)

bindevæv (s. 85, 180)

omsætte (s. 33)

solar plexus (s. 113)

synapser (s. 173)

urin, afføring (s. 70)

⁴ Min kategorisering skal ikke forstås som den eneste mulige inddeling af tekstens betydningsområder. Det er en fortolkning og et forsøg på at få et første overblik over teksten.

Økonomi

betaling, ubetalt/betalt (s. 11, 14, 32, 78, 79, 82, 83, 179)
økonomisk kanal (s. 22)
nulsumsspil (s. 22)
skyldte, skyldig, skyldbærer (s. 23, 59, 63, 176)
distributionssystem (s. 24, 56, 60, 66)
belønning (s. 32)
prisfastsættelse, penge (s. 41, 91)
gæld (s. 44, 63)
låne, pant, overførsel, skat (s. 44, 91, 193, 08)
bankboks (s. 62)
værdipapirer (s. 71)
vare, købekrop (s. 92)
omsætte (s. 33)
ejerforhold (s. 143)
funktion (s. 154)

Teknologi

civilisation (s. 11)
infrastruktur, vej, vejnet (s. 24)
slutte til/tilsluttet, koblet op (s. 18, 29, 222)
maskine, plastikslinger (s. 29)
plastikbelagt kanal (s. 59)
årsag/virkning (s. 41)
dosis, vaccine, placebo (s. 66, 69, 91)
faseforskydning (s. 195)
stål, metal (s. 19, 21, 103)
beholder (s. 91)
bål (s. 63)
fontæne, springvand (s. 225, 123)
skjold, hjelm, brynje, hårnet (s. 123, 139, 221)
helikopter, lystyacht, speedbådmotor (s. 165, 196)
vindmøller (s. 195)

Arkitektur

slot, tronsal, spir (s. 11, 155, 198)
bro (s. 140)
tempel (s. 26)
sal (s. 57, 67, 192, 222)
våbenkammer (s. 87)
port, passage (s. 180)
kastel (s. 140)
fængsel (s. 198)
hus (s. 234)
værelse (s. 40)
væg (s. 58, 130, 134)
køkken (s. 67)
dørmatte (s. 227, 213)
gang (s. 115)
gulv (s. 117, 135, 199, 207)

Smykkeskrin

skrin med kæder (s. 11)
guldbelagt (s. 47)
guld og sølv (s. 55, 67, 92, 114, 173)
stråleglans, skinner (s. 34, 55, 68, 114)
perlemorsbelagt (s. 59)
diamant (s. 66)
indfatning (s. 66, 68)
ring (s. 110, 147)
smede (s. 110)
perle (s. 147)
armbånd, halsbånd (s. 167)
halsring, armring (s. 169)
kæde og bånd (s. 130, 147, 187)
tråd (s. 108, 160)

Natur

grundstoffer (s. 84)

atom, fotoner (s. 103, 180)

lys (s. 32)

energi (s. 45, 107)

verdensrum, kosmos, planet, Big Bang (s. 45, 132, 133, 136, 192, 220)

ild, vand, jord, luft (s. 35, 67, 132, 133)

nord, øst, syd, vest (s. 130, 201)

mark, skov, dal, lund (s. 40, 67, 173, 204)

flod, hav, vand, bred, tidevand, strand, bølge (s. 32, 46, 47, 63, 67, 78, 146, 176, 185, 191, 235)

himmel, sky, lyn, stjerne, måne, sol (s. 63, 67, 118, 132, 133, 160, 170, 180, 226)

is, sne (s. 104, 105, 156)

bjerg, bjergkæder, grotte, drypsten, klippe (s. 123, 204, 147, 222)

græs, bregne, træer, syren, blomst, gren (s. 132, 133, 151, 176, 179, 212)

kvæg, røde køer (s. 38, 40, 42)

solsort, sommerfugl (s. 201, 214)

Denne semantiske kategorisering sætter rammen for tekstens tema. Derfor må man herudfra foretage en vurdering af, hvilket betydningsindhold temaet strukturerer sig ud fra. Det mest centrale leksem i Ursula Andkjær Olsens digtsamling forekommer at være *livmoder* - flere af tekstens bærende ord er metaforer for livmoderen, og ét af dem præger ovenikøbet tekstens titel, nemlig "smykkeskrin". Det interessante for analysen er nu at optegne de forskellige kontekster, 'livmoder' optræder i. Følgende skema fra mit speciale illustrerer betydningstillæggelsen til 'livmoder', (Nielsen 2020: 46):

	Leksem	Betydningstillægelse til livmoder
Semantisk felt: <i>krop</i>	fødsel	fødselsorgan foster 'hulrum' (rum)
Semantisk felt: <i>arkitektur</i>	Sal/slot	beboelse (rum) kongeligt/føremt (værdi)
Semantisk felt: <i>smykkeskrin</i>	skrin	opbevaring (rum) guld, sølv og diamant (værdi) kæder (forbindelse)
Semantisk felt: <i>økonomi</i>	bankboks	opbevaring (rum) penge (værdi)
Semantisk felt: <i>teknologi</i>	kanal	hulrum (rum) distribution og transport (forbindelse)

Af skemaet fremgår det, at betydningen 'rum' går på tværs af leksemets forskellige klasser. Der er altså tale om forskellige rumlige karaktertræk ved 'livmoder' - kernesemet er med andre ord 'rum', og den optræder i de klassebetegnende betydninger fødsel, sal/slot, skrin, bankboks og kanal. Disse varierende isotopi-dannelser kan - og bør ifølge Greimas - reduceres til et modsætningsforhold. Forholdet kan beskrives i modsætningerne lukket >< åbent og simpelt >< sammensat (se Nielsen 2020: 46-48). Således forstås 'livmoder' på den ene side som et lukket og simpelt rum, der beskriver mennesket i sin afgrænsning - som lukket inde i en bankboks (Olsen 2020: 62) - og i sin enstrengede forbindelse til andre - som navlestrengens sammenkobling af kun to individer (ibid.: 22). På den anden side forstås 'livmoder' som et åbent og sammensat rum, der beskriver mennesket som en del af et kæmpe netværk af "kæder, kranse, bånd" (ibid.: 130) og som "sammenfiltret" med alt omkring sig (ibid.: 221).

Det rum, jeg bevæger mig rundt i under læsningen af *Mit smykkeskrin*, er et rum, der forsamlende omkringer ordet 'livmoder'. Det er et rum, der konstitueres af de binære modsætningspar lukket/åbent og

simpelt/sammensat - hvoraf den ene side af parrene favoriseres. Således er 'livmoderen' som et åbent og sammensat rum bedre end 'livmoderen' som et lukket og simpelt rum (ibid.: 233).

Anden byggesten: analyse af sprogets STILISTISKE opbygning af tekstens rum

Stil er ifølge Merleau-Ponty dét, der definerer et litterært værk. Ethvert værk konstitueres nemlig af forfatterens helt særlige måde at erfare og relatere sig til verden på. Stilen udtrykker på den måde forfatterens særegne perspektiv på verden, og det sker gennem hendes personlige måde at formulere sig på (Merleau-Ponty 1973/1969: 56, 58-59, 61, 71). Det er derfor igennem stilen, at et værks betydning gestaltes - som Merleau-Ponty skriver i *The prose of the world*:

“Style is what makes signification possible. Before signs or emblems become for everyone, even for the artist, the simple index of already given significations, there must be that fruitful moment when signs have *given form* to experience or when a operant and latent meaning finds the emblems which should liberate it, making it manageable for the artist and accessible to others” (ibid.: 58).

Forfatterens stil muliggør betydning, fordi stilen arbejder med det, Merleau-Ponty kalder *det talende sprog*. Det talende sprog er sproget i dets levende og kreative brug (ibid.: 41-42). Det er her nye betydninger opstår ved at omvælte og eksperimentere med de betydninger, der allerede er velkendte for os. Med andre ord bearbejder det talende sprog *det talte sprog*. Det talte sprog er nemlig vores depot af sedimenterede betydninger (ibid.: 10, 45). I bearbejdningen af det talte sprog deformeres de sedimenterede betydninger, så de lives op på ny (ibid.: 99). Deformeringen kræver et perspektivisk og mangelfuldt sprog. Skal en forfatter gøre det talte sprog talende, må hun altså gøre sit sprog personligt og lade det udtrykke netop hendes perspektiv på tingene (ibid.: 110). Hun må lade sproget tage udgangspunkt i en erfaring af verden, og derigennem give sproget nyt liv. Derudover må hun dyrke sproget i dets ufærdige skikkelse. For det ufærdige

og mangelfulde sprog kan bevæge sig ud over givne forståelser og i stedet indvie nye betydninger. I sin ufærdige skikkelse får sproget ikke kun sin udtrykskraft fra det sagte, men også fra det usagte. Merleau-Ponty lægger derfor vægt på, at det talende sprog må dyrke sprogets ellipser og cæsur - sproglige udeladelser og linjemæssige pauser (ibid.: 43, 88-89).

Når forfatterens sprog er talende, stiller hendes stil nye betydninger til rådighed. Fordi betydningerne er nye - fremmede - for læseren, gør de det muligt for læseren at transcendere sig selv og sit perspektiv på verden (ibid.: 80-81). Det litterære rum er altså sat af forfatterens stil, som qua sit talende sprog lader læseren møde et fremmed erfaringsperspektiv. Netop det litterære rums fremmedhed udfordrer og udvider læserens blik på verden.⁵ Eller som Merleau-Ponty siger det: Den fremmede stil lader læseren *bebo* værket.

Hos Merleau-Ponty hænger det at bebo sammen med overskridelsen og sammenfletningen. Når mennesket bebor noget - for eksempel et værk, et bro-landskab eller en anden person - har det forbundet sig fuldstændigt med det. I beboelsen af *den anden* overskrider mennesket sig selv ved at forholde sig åbent til den fremmede anden (ibid.: 13). Åbningen muliggør, at de to fletter sammen - i sådan grad at det er umuligt at skelne den ene fra den anden (ibid.: 19). For læserens vedkommende gælder det om at lade sig "indrette" af forfatter-værkets stil: at tage imod forfatterens fremmede erfaringer og sprog (ibid.: 141). Men da der netop er tale om en sammenfletning, må læseren også give noget til forfatter-værket: Læseren må trække på sine egne erfaringer og det talte sprogs velkendte betydninger (ibid.: 11). Læseren må indoptage forfatterens ord i sit eget "*repertoire*" og sige ordene sammen med hende (ibid.: 30).

⁵ Det er måske væsentligt at pointere, at Merleau-Ponty ikke kun knytter sit stillbegreb til litteraturens værker: Filosofien, videnskaben og hverdags sproget kan også have stil og et talende sprog, hvor igennem der stilles nye betydninger til rådighed (Merleau-Ponty 1973/1969: 20, 90).

Merleau-Ponty beskriver altså som Heidegger det levede rum: det rum, man bebor. Når det kommer til litteraturens rum, er det beboeligt, når forfatter-værkets fremmedartede stil og læserens sedimenterede erfaringer fletter sammen og indretter hinanden.

Anden byggesten: værktøjskassen

Ved at have blik for forfatterens stil kan man altså nå en beskrivelse af tekstens rum. Det handler med andre ord om at stille følgende spørgsmål til teksten:

2. Hvordan kan forfatterens stil karakteriseres?

2.1. Hvad kendetegner stilen?

2.2. Hvad er det ved forfatterens stil, der gør sproget talende? Altså: Hvordan eksperimenterer forfatteren med allerede etablerede betydninger? Hvordan kan forfatterens særegne perspektiv karakteriseres? Kig efter ophold i skriften - ellipser og cæsur, samt deformationer af velkendte betydninger.

2.3. Hvad gør stilen ved teksten? Altså: Hvordan fungerer forfatterens sproglige valg?

Anden byggesten: analyseeksempel

Når man bladrer igennem siderne i *Mit smykkeskrin*, bliver man mødt af en andkjærsk stil, som byder på mange halvt tomme sider, mange variationer over de samme beskrivelser og mange opbrud i syntaksen. Desuden møder man efter min mening et talende sprog.

I *Mit smykkeskrin* får Ursula Andkjær Olsen nemlig sproget til at blive perspektivisk. Ved at forstå 'livmoder' ud fra atypiske kontekster som 'smykkeskrin' og 'bankboks', stiller hun nye betydninger til vores rådighed. Hun eksperimenterer med ordets betydning og tillægger det en polysemi,

som er helt hendes egen. Netop det sproglige eksperiment er kendetegnende for hendes stil. Således bryder hun syntaksen op og lader sætningerne stå ufærdige hen:

”noget der var ét og som delte sig og

en civilisation som

ikke en pose med kugler

ikke et frit spil

som

et skrin med kæder [...]”

(Olsen 2020: 11).

Sådanne ufærdige og afbrudte sætninger præger hele digtsamlingen. Det er som om, at tekstens ‘jeg’ tøver med sine formuleringer og prøver sig frem. Her i dette citat prøver jeg’et først med den ene sammenligning, dernæst med den anden - som om hun leder efter den rette. De mange pauser, der opstår omkring de afklippede sætninger, tillægger stilen en forsøgende eftertænksomhed. Og eftertænksomheden afspejler ikke blot en tøven, den udtrykker også noget processuelt og dynamisk, at noget er ved at opstå: ”noget som var ét og delte sig og”. Her bliver sætningens sidste ‘og’ udtryk for en form for åbning. For mellemrummet efter og’et indbyder læseren til at fylde rummet ud. På samme måde kan man forstå digtsamlingens mange halvt-blanke sider: De skaber huller, hvor læserens tanke kan putte sig ind. Den andkjærske stil skaber altså et rum, hvor den menneskelige søgen og tøven hersker. Den skaber et rum, hvor tankens proces er i fokus.

Tredje byggesten: analyse af tekstens RHIZOMORFE opbygning

Rhizom er Deleuze og Guattaris begreb for verdens mangfoldigheder og sammen-sætninger. De låner begrebet fra biologien, hvor det beskriver en måde, bestemte planter vokser på. Med rhizombegrebet forsøger Deleuze og Guattari at indfange verdens dynamik: Som underjordisk stængelsystem

består rhizomet af et mylder af punkter, der forbinder sig med hinanden på kryds og på tværs, og som til stadighed udstikker nye forbindelsespunkter. Modsat det binære system har rhizomet ingen fastlagt orden: Det har hverken en begyndelse, en slutning, et centrum eller et hierarki (Deleuze og Guattari 2005/1980: 9, 10). Tværtimod er man i rhizomet altid midt mellem flere forskellige ting. Således beskriver rhizomet, hvordan verden ikke blot strukturerer sig ud fra binære modsætninger, men formerer sig i alle mulige retninger og på den måde skaber forskelle over det hele. For rhizomet udfolder sig i en sidestilling - det lægger hele tiden til: ”og ... og ... og ...” (ibid.: 34). Derfor udtrykker rhizomet en yngel: Deleuze og Guattari siger, at rhizomet afstikker *flugtlinjer*:

”Ethvert rhizom består af segmentaritetlinjer som stratificerer det, territorialiserer det, organiserer det, betegner det, tilskriver det noget osv.; men også af deterritorialiseringslinjer som det uophørligt flygter langs med. Der er et brud i rhizomet hver gang segmentlinjer eksploderer i en flugtlinje [...]” (ibid.: 13).

Et rhizom opstår, når mindst to territorier går i forbindelse med hinanden - for eksempel når hvepsen sætter sig på orkideen og opløser de afgrænsninger, de to territorier havde hver for sig. Denne forbindelse skaber linjer, langs med hvilke territorierne først deterritorialiserer sig og dernæst reterritorialiserer sig. Altså: Når to territorier forbinder sig med hinanden, åbner det ene territorium sig for det andet, så de to territorier udvider sig over i hinanden og genetablerer sig her (ibid.: 12-14). Det betyder dog ikke, at der sker en identisk reproduktion af de to territorier i hinanden. Derimod betyder det, at der sker en forskydning af de to territorier, som ændrer dem begge. Deleuze og Guattari giver et eksempel med en orkidé og en hveps: Orkidéen deterritorialiserer sig i hvepsen ved at lokke den til sig med sin nektar, og hvepsen deterritorialiserer sig i orkidéen ved at være en del af blomstens re-produktionssystem. Så når hvepsen transporterer orkidéens pollen, reterritorialiserer den orkidéen på ny (ibid.: 14). Ved at indoptage hinanden i hinanden er de blevet til hinanden. For forbindelsen mellem de

to territorier skaber flugtlinjer, som sender territorierne ud mod hinanden og dermed lader hvert territorium møde noget nyt. I dette møde mellem territorier finder en tilblivelse sted: De to territorier åbner sig og går over i hinanden. I Deleuze og Guattaris terminologi hedder det netop, at de *bliver til* hinanden (ibid.: 29).

Vender vi os mod litteraturen, sættes der med rhizombegerbet fokus på de linjer, en tekst udstikker. Det handler altså netop om udforskning af tekstens rum. Ifølge Deleuze og Guattari udspænder teksters linjer sig ikke kun inden for teksten. Tværtimod indgår teksten i et rhizom med verden: Både tekst og verden åbner sig for hinanden og tillader en gensidig påvirkning (ibid.: 15). Litteraturens forbindelseslinje til verden lader altså både teksten og verden blive til - linjen gør det muligt for teksten at flygte over i verden, og den gør det muligt for verden at flygte over i teksten. På den måde forskydes eller deterritorialiseres verden (ibid.: 72). Og litteraturens sprog skaber kæder med mere end blot sig selv - det forbinder sig med og formes af ”biologiske, politiske, økonomiske og mange andre slags kæder” (ibid.: 10-11).

Litteraturens rum udformer sig altså som et netværk af forbindelseslinjer - den litterære tekst er et rhizom. Som rhizom kan litteraturen forskyde det territorium, forfatterens og læserens verden udgør. Og for at gøre det må litteraturen være en deformation af sproget. Forfatteren må rive ordene ud af deres almindelige brug - hun må lade sproget fare ud ad en flugtlinje (Deleuze og Guattari 2014/1975: 38-40). Den sproglige deformation lader nemlig forfatteren tænke gennem noget mere end sig selv, og dét gør det muligt for noget nyt at blive til (ibid.: 166). At sende sproget ud ad en flugtlinje åbner altså op for nye måder at tænke om verden på - måder som giver sig til udtryk i forskydninger af eksisterende betydninger og erfaringer.

Det er blandt andet forfatterens metaforiske arbejde med sproget, der skaber forskydninger. Deleuze og Guattari forstår nemlig metaforen som en

tilblivelse (Deleuze og Guattari 1996/1991: 223-224). I metaforen sættes to betydningsområder sammen - to territorier - og ved sammensætningen sker der en forskydning af de to betydninger over i hinanden. Gennem metaforen arbejder forfatteren altså med at få to ting til at blive til hinanden - hun arbejder med flugtlinjen: Hun får med sammen-sætningens kraft betydninger til at forskyde sig fra deres etablerede territorium. På den måde taler Deleuze og Guattari ind i Heideggers forståelse af rummet, for med deres rhizombegreb vægter de netværkets forbindelseslinjer - dét, der hos Heidegger er en *forsamling* af forskellige elementer.

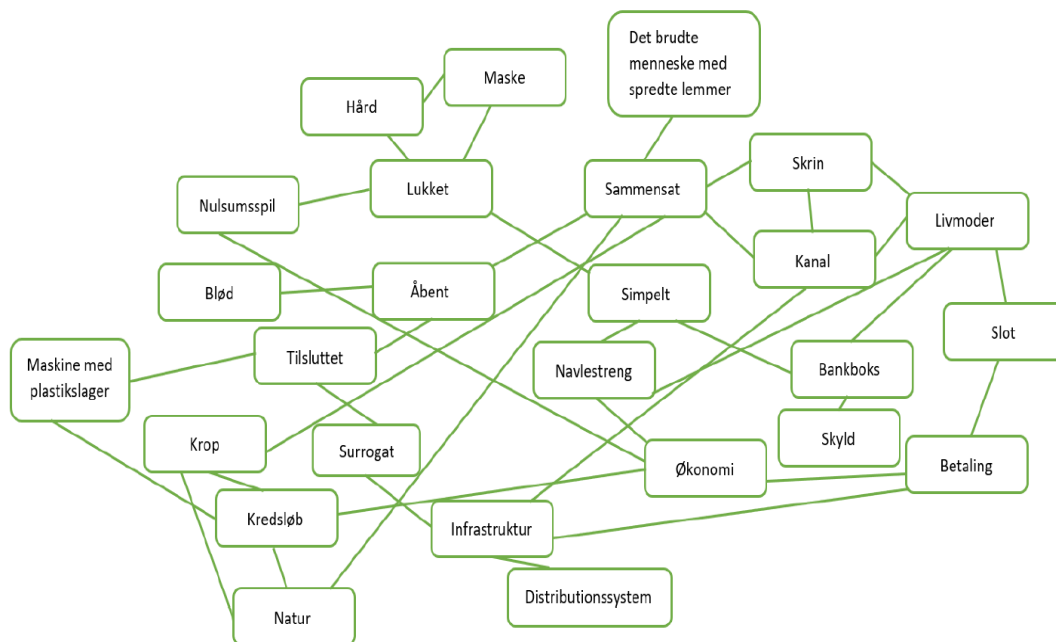
Tredje byggesten: værktøjskassen

I en analyse handler det altså om at stille følgende spørgsmål til teksten:

3. Hvordan kan tekstens tema kortlægges? Altså: Hvilke forbindelseslinjer skaber tekstens rum?
 - 3.1. Hvilke tilblivelser finder sted i teksten? Kig både efter metaforbrug, tematiske sammensætninger og deformeringer af sproget (flugtlinjer).

Tredje byggesten: analyseeksempel

Temaet i *Mit smykkесkrin* kan ikke blot analyseres som et modsætningsforhold mellem lukket >< åbent og simpelt >< sammensat. Det kan også beskrives som et rhizom. For de binære modsætninger brydes i løbet af teksten op og forbinder sig med andre motiver. Følgende kortlægning fra mit speciale forsøger at vise tekstens mangfoldige forbindelseslinjer (Nielsen 2020: 64):

På den ene side indgår ordene i forskellige semantiske felter - de skaber afgrænsede territorier: 'økonomi'/'nulsumsspil'/'betaling' og 'kanal'/'infrastruktur'/'surrogat'/'tilsluttet'. Men på den anden side sprænges territorierne af hinanden, idet der fra et sted i territoriet opstår en flugtlinje. For eksempel stikker 'økonomi' af til 'kredsløb', som står i forbindelse med 'krop' og 'natur'. De tematiske forbindelseslinjer udstikker de veje, jeg som læser kan følge under min læsning - de optegner det rum, jeg bevæger mig rundt i.

Rummets forbindelseslinjer skabes også gennem sproget. Når Ursula Andkjær Olsen deformerer sproget ved metaforisk set at sætte to atypiske betydningsområder sammen, skaber hun et netværk, hvori nye forståelser bliver til. De nyskabende metaforer muliggør nemlig forskydninger, der lader mig se anderledes på verden. Det sker for eksempel, når Ursula Andkjær Olsen skaber en flugtlinje mellem 'livmoder' og 'smykkeskrin': livmoderen bliver smykkeskrin - et opbevaringsrum til ens mest værdifulde, en samling af "kæder, kranse, bånd", der skaber sammenbindinger (Olsen 2020: 130). Og dermed lader hendes digtsamling os forstå et af livets

begivenheder på en helt ny måde. Digtsamlingen lader os opleve et rum, hvor grænserne mellem økonomi, teknologi og krop forskydes.

Konklusion

Greimas, Merleau-Ponty og Deleuze og Guattari giver tre forskellige perspektiver til analysen af litteraturens rum. Til fælles har de forståelsen af rum som noget andet end litteraturens repræsentation af geografiske områder. I stedet lader de sig forene i en forståelse af litteraturens tekster som bygningsværker: Forsamlinger af elementer til et sted, der skaber rum for opholdelse og oplevelse. Forsamlingen sker sprogligt gennem isotopi, den sker stilistisk gennem forfatterens talende og deformerende sprog, og den sker tematisk gennem rhizomorfiske forbindelseslinjer. At have blik for litteraturens rum i en analyse giver et værktøj til at orientere sig i litterære værker. Det gør det muligt at overskue de elementer, der opbygger de rammer, jeg bevæger mig indenfor, når jeg læser.

Litteraturliste

- Deleuze, Gilles og Guattari, Félix (1996): "Percept, affekt og begreb". I *Hvad er filosofi?* Oversat af Carsten Madsen. Gyldendal, Samlerens Bogklub. Fransk originaludgave 1991.
- Deleuze, Gilles og Guattari, Félix (2005): "Rhizom". I *Tusind plateauer – kapitalisme og skizofreni*. Oversat af Niels Lyngsø. Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler. Fransk originaludgave 1980.
- Deleuze, Gilles og Guattari, Félix (2014): *Kafka for en mindre litteratur*. Oversat af Boj Bro og Antonio Mendes Lopes. 2. udg. Mathias Ruthner (red.). Antipyrine. Fransk originaludgave 1975.
- Greimas, Algirdas Julien (1974): *Strukturel semantik*. Oversat af Gudrun Hartvigson. Borgen. Fransk originaludgave 1966.
- Heidegger, Martin (2000): "Tænke bygge bo". Oversat af Kasper Nefer Olsen. I *Sproget og ordet*. Hans Reitzels Forlag. Tysk originaludgave 1951.
- Mai, Anne Marie (2010-2011): *Hvor litteraturen finder sted – bidrag til dansk litteraturs historie bind 1-3*. Gyldendal.
- Mai, Anne Marie og Ringgaard, Dan (2015): *Sted*. Aarhus universitetsforlag.
- Merleau-Ponty, Maurice (1973): *The prose of the world*. Oversat af John O'Neill. Northwestern University Press. Fransk originaludgave posthumt 1969.
- Nielsen, Helene Bülow (2020): *Litterære bygningsværker - om litteraturens rum*. Speciale ved Afdeling for Filosofi og videnskabsteori, Roskilde Universitet.

Olsen, Ursula Andkjær (2020): *Mit smykkeskrin*. Gyldendal.

Ringgaard, Dan (2010): *Stedssans*. Aarhus universitetsforlag.

Rosiek, Jan (2015): *Danmark, Gurre, stranden – steder i dansk litteratur*.
U Press.

Saussure, Ferdinand de (2011): "Course in general linguistics". Oversat af
Wade Baskin. In Meisel, Perry og Saussy, Haun (red.): *Course in
general linguistics – Ferdinand de Saussure*. Columbia University
Press. Fransk originaludgave 1916.